

УДК 349.422(043.3)

В. Ф. Жаренко, канд. юрид. наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін та банківського права ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”

ЗАСТАВА МАЙБУТНЬОГО УРОЖАЮ ЗА АГРАРНОЮ РОЗПИСКОЮ

Стаття присвячена правовому регулюванню забезпечення виконання зобов'язань за аграрною розпискою шляхом застави майбутнього урожаю згідно з Законом України від 06.11.2012 № 5479-УІ “Про аграрні розписки” (набув чинності 18.03.2013).

Ключові слова: аграрна розписка, застава майбутнього урожаю, боржник за аграрною розпискою, кредитор за аграрною розпискою, моніторинг предмета застави.

Постановка проблеми. Виконання зобов'язань було і залишається гострою проблемою у взаємовідносинах сільськогосподарських товаровиробників з постачальниками товарних ресурсів, надавачами грошових коштів, послуг, виконавцями робіт, що спрямовуються на виробництво товарної сільськогосподарської продукції. Особливо це стосується продукції рослинництва, виробництво (виращування) якої пов'язане з серйозними ризиками, що можуть мати місце у випадку можливого настання форс-мажорних обставин природно-кліматичного характеру, або ж недостатньо кваліфікованого рівня менеджменту в організації вирощування сільськогосподарських культур, що призводить до повного або часткового невиконання з боку виробників сільськогосподарської продукції взятих на себе зобов'язань по розрахунках за отримані ресурси, послуги, роботи. Внаслідок цього сільгоспвиробники несуть значні збитки та потрапляють у боргову яму, а постачальники товарних ресурсів, надавачі грошових коштів, послуг, робіт не отримують своєчасно та у повному обсязі розрахунків і теж зазнають серйозних збитків. З метою безумовного забезпечення виконання основного зобов'язання сторони використовують, як

правило, такий найбільш ефективний спосіб забезпечення, як застава та її різновид-іпотеку. Відповідно до ч. 3 ст. 4 Закону України “Про заставу”, ч. 2 ст. 576 Цивільного кодексу України предметом застави може бути майно, яке стане власністю заставодавця після укладення договору застави, в тому числі продукція, плоди та інші прибутки (майбутній урожай, приплід худоби тощо). Особливе місце в переліку предметів застави займає майбутній урожай, договір стосовно застави якого укладається тоді, коли кредитор (заставодержатель) бачить реальні посіви на відповідних земельних ділянках, його задовольняє стан посівів та укладений сільськогосподарським товаровиробником договір їх страхування.

Згідно із ст. 1 Закону України “Про заставу” [4] ст. 574 ЦК України [1] застава виникає на підставі договору, закону або рішення суду. Нову підставу виникнення застави, предметом якої є, зокрема, майбутній врожай сільськогосподарських культур, визначив Закон України від 06.11.2012 № 5479-УІ “Про аграрні розписки” (далі – Закон) [2]. Метою прийняття Закону, як це впливає із його змісту та спрямованості, є значне посилення відповідальності боржників, як правило, сільськогосподарських товаровиробників різних організаційно-правових форм господарювання, включаючи фермерські господарства, у взаємостосунках із постачальниками

товарних ресурсів, надавачами грошових коштів, послуг, виконавцями робіт. Вбачається, що наявність правового врегулювання відносин застави вищевказаними актами законодавства виявилась для законодавця недостатньою для забезпечення виконання зобов'язань вказаними та іншими суб'єктами цивільних (господарських) відносин. Прийняття зазначеного Закону вносить певні корективи у правове визначення об'єктів цивільних прав та їх перелік, розширює поняття та види товаророзпорядчих документів, як цінних паперів, вносить значні новації у правовому регулюванні відносин застави майбутнього урожаю, що виникають на основі виданої аграрної розписки.

Метою статті є висвітлення особливостей застави майбутнього урожаю за аграрною розпискою на основі аналізу відповідних норм Закону "Про аграрні розписки" з порівнянням з окремими нормами законодавства, що регулює заставні відносини.

Виклад основного матеріалу. Для отримання більш повного уявлення про новації, які вносять в життя Закон України "Про аграрні розписки" слід коротко зупинитись на його окремих положеннях, що визначають поняття "аграрна розписка", вимоги до неї, суб'єктний склад учасників у відносинах при застосуванні аграрних розписок, порядок їх оформлення, реєстрації та обігу. Як зазначено в ст. 1 Закону України "Про аграрні розписки", аграрна розписка – товаророзпорядчий документ, що фіксує безумовне зобов'язання боржника, яке забезпечується заставою, здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених у ньому умовах. При цьому слід зазначити, що в Законі жодним чином не зазначається про можливе чи обов'язкове існування якогось основного зобов'язання (договору) між учасниками відносин за аграрною розпискою.

Боржником за аграрною розпискою є особа, яка видає аграрну розписку для оформлення свого зобов'язання здійснити поставку сільськогосподарської продукції або сплатити грошові кошти на визначених в аграрній розписці умовах. Кредитором за аграрною розпискою є фізична чи юридична особа, яка надає грошові кошти, послуги, поставляє товари, виконує роботи як зустрічне зобов'язання за договором, за яким боржник за аграрною розпискою видає їй аграрну розписку, наділяючи правом вимагати від нього належного виконання зобов'язань, а також фізична чи юридична особа, яка отримала права кредитора за аграрною розпискою від іншого

кредитора за аграрною розпискою у спосіб, не заборонений законом.

Відповідно до ст. 2 Закону аграрні розписки використовуються в операціях із сільськогосподарською продукцією та можуть видаватися особами, які мають право власності на земельну ділянку сільськогосподарського призначення або право користування такою земельною ділянкою на законних підставах для здійснення виробництва сільськогосподарської продукції. Якщо право власності на земельну ділянку належить двом і більше співвласникам або право користування належить двом і більше користувачам, аграрні розписки видаються ними спільно. Особи, які спільно видали аграрну розписку, несуть солідарну відповідальність за невиконання своїх зобов'язань.

Відповідно до виду зобов'язання аграрні розписки поділяються на товарні аграрні розписки та фінансові аграрні розписки. Товарна аграрна розписка – це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника за аграрною розпискою здійснити поставку узгодженої сільськогосподарської продукції, якість, кількість, місце та строк поставки якої визначені аграрною розпискою. Фінансова аграрна розписка – це аграрна розписка, що встановлює безумовне зобов'язання боржника сплатити грошову суму, розмір якої визначається за погодженою боржником і кредитором формулою з урахуванням цін на сільськогосподарську продукцію у визначеній кількості та якості. Виконання боржником зобов'язань за фінансовими аграрними розписками здійснюється лише в безготівковій формі.

Статтями 4, 6 Закону передбачені обов'язкові реквізити товарної та фінансової аграрних розписок. Наприклад, товарна аграрна розписка повинна містити: назву "Товарна аграрна розписка"; строк поставки сільськогосподарської продукції; реквізити кредитора та умови про подальшу передачу прав за аграрною розпискою; предмет-зобов'язання здійснити поставку сільськогосподарської продукції, визначення її кількості та якості, а також (при необхідності) формулу перерахунку кількості сільськогосподарської продукції у разі поставки сільськогосподарської продукції іншої якості; умови та місце поставки сільськогосподарської продукції; опис предмета застави, у тому числі інформацію щодо кількості заставленого рухомого майна, кадастрового номера, місця розташування, правовстановлюючі документи на земельні ділянки, на яких вирощується заставлений майбутній врожай сільськогосподарської продукції; дату та

місце видачі; ім'я боржника, його місце реєстрації, реєстраційний номер облікової картки платника податків та підпис – для фізичних осіб, найменування, адресу місцезнаходження, код ЄДРПОУ, підпис уповноваженої особи та печатку – для юридичних осіб. У разі якщо боржників два і більше, зазначаються дані всіх боржників. Документ, що не містить хоча б якихось передбачених Законом реквізитів, не є аграрною розпискою. Боржник та кредитор можуть домовитись про включення до тексту товарної аграрної розписки додаткових умов, що не суперечать положенням зазначеного Закону. Майже такі самі і реквізити фінансової аграрної розписки.

За зовнішніми та змістовними ознаками аграрну розписку можна віднести, як товаророзпорядчий документ, до цінних паперів, до категорії яких на сьогодні віднесені такі товаророзпорядчі документи, як просте складське свідоцтво, подвійне складське свідоцтво за Законом України “Про зерно та ринок зерна” [3], а також коносамент за Кодексом торговельного мореплавства України [5]. Відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 195 ЦК України товаророзпорядчими є цінні папери, які надають їхньому держателю право розпоряджатися майном, вказаним у цих документах.

Закон передбачає передачу прав кредитора за аграрною розпискою, що також підлягає нотаріальному посвідченню. В той же час у Законі відсутня норма щодо можливості переведення боргового зобов'язання боржником на іншу особу.

Відповідно до ст. 10 Закону ведеться Реєстр аграрних розписок, держателем якого є центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику. Повноваженнями реєстраторів наділяються особи, які вчиняють нотаріальні дії.

Згідно із ст. 12 Закону товарні аграрні розписки діють до повного їх виконання. Товарні аграрні розписки виконуються шляхом здійснення поставки вказаної в аграрній розписці сільськогосподарської продукції від боржника за аграрною розпискою до кредитора за аграрною розпискою на погоджених ними умовах поставки. Фінансові аграрні розписки виконуються шляхом перерахування боржником за аграрною розпискою грошових коштів на вказаний кредитором за аграрною розпискою банківський рахунок. При виконанні зобов'язання за аграрною розпискою на ній робиться відмітка кредитором шляхом вчинення напису “Виконано” та скріплюється його підписом та печаткою (за наявності) і повертається боржнику. Наявність аграрної розписки без відмітки про її виконання є

достатнім підтвердженням безспірності вимог кредитора за аграрною розпискою.

Зобов'язання за аграрними розписками можуть бути забезпечені порукою фінансової установи.

Важливу роль у забезпеченні виконання боржником зобов'язань за аграрною розпискою є передбачена в ній застава його майбутнього урожаю. Відповідно до ст. 7 Закону предметом такої застави може бути виключно майбутній врожай сільськогосподарської продукції. Розмір застави повинен бути не меншим за розмір зобов'язання за аграрною розпискою. На день видачі аграрної розписки майбутній врожай сільськогосподарської продукції не може перебувати в інших заставах, ніж за аграрними розписками.

На день збору врожаю предметом застави стає відповідна кількість зібраної сільськогосподарської продукції. Обов'язок доведення походження зібраної сільськогосподарської продукції покладається на боржника за аграрною розпискою. При цьому законодавець не передбачив умов та механізмів визначення кількості та якості зібраної сільськогосподарської продукції боржником та переведення (оформлення) її в предмет застави.

Слід підкреслити, що Закон наділяє кредитора за аграрною розпискою достатньо широкими правами щодо використання права на заставлений боржником за аграрною розпискою майбутній врожай сільськогосподарської продукції у разі невиконання останнім зобов'язання за аграрною розпискою. Зокрема, кредитор має право у порядку примусового виконання зобов'язання боржника за аграрною розпискою одержати задоволення вимог за рахунок заставленого майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції переважно перед іншими кредиторами цього боржника за аграрною розпискою. Задоволення вимог кредитора за аграрною розпискою за рахунок заставленого майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції здійснюється за вибором кредитора за аграрною розпискою у будь-який спосіб, не заборонений законом, у тому числі шляхом передачі йому права власності на предмет застави в рахунок погашення майнового зобов'язання боржника за товарною аграрною розпискою, наділення кредитора за аграрною розпискою правом доростити заставлений майбутній врожай сільськогосподарської продукції, зібрати врожай сільськогосподарської продукції самостійно або уповноваженою ним особою та погасити майнове зобов'язання боржника за товарною аграрною розпискою шляхом набуття

права власності на таку зібрану (вирощену) сільськогосподарську продукцію або погасити грошове зобов'язання боржника за фінансовою аграрною розпискою шляхом укладення договору купівлі-продажу заставленої сільськогосподарської продукції з іншою особою – покупцем (у тому числі шляхом укладення договору на публічних торгах) з отриманням у рахунок виконання зобов'язань боржника за аграрною розпискою плати за таким договором.

Відповідно до ч. 6 ст. 20 Закону України “Про заставу” звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду або третейського суду, на підставі виконавчого напису нотаріуса, якщо інше не передбачене законом або договором застави. Згідно з ч. 1 ст. 590 ЦК України звернення стягнення на предмет застави здійснюється за рішенням суду, якщо інше не встановлено договором або законом. В обох зазначених Законах підставою виникнення застави є, як правило, договір. Згідно із ч. 2 ст. 13 “Про аграрні розписки” у разі невиконання боржником за аграрною розпискою у вказаний в ній строк кредитор за аграрною розпискою має право звернутись до особи, уповноваженої вчиняти нотаріальні дії, за вчиненням виконавчого напису, який підлягає негайному виконанню і на підставі якого державний виконавець протягом семи днів забезпечує передачу кредитору за аграрною розпискою предмета застави аграрної розписки. У разі відсутності в натурі предмета застави, що має бути переданий кредитору за аграрною розпискою, кредитор за аграрною розпискою має право на задоволення своїх вимог за рахунок іншого майна боржника. Враховуючи особливості підстави для застосування застави за аграрною розпискою у порівнянні з договірною заставою та визначення Законом “Про аграрні розписки” декількох способів задоволення вимог кредитора за рахунок заставленого боржником майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції вбачається необхідним доповнити закон положеннями, які б більш повно визначили правові механізми задоволення вимог кредитора за аграрною розпискою за рахунок майбутнього врожаю, заставленого боржником.

Законом передбачено, що у разі загибелі посівів, майбутній врожай з яких є предметом застави за аграрною розпискою, боржник за аграрною розпискою зобов'язаний за погодженням з кредитором за аграрною розпискою замінити предмет застави іншим аналогічним або рівноцінним майном, про що на аграрній розписці робиться напис, який скріплюється підписами

уповноважених представників боржника та кредитора за аграрною розпискою. У порівнянні з відповідними нормами Закону України “Про заставу”, Цивільного кодексу України щодо заміни предмета застави у випадку його випадкового знищення або пошкодження Закон “Про аграрні розписки” (ст. 7) продовжив дію застави майбутнього урожаю за аграрною розпискою. Так, за умови, якщо боржник за аграрною розпискою не досягне згоди з кредитором за аграрною розпискою про інший предмет застави у разі загибелі посівів, майбутній врожай з яких є предметом застави за аграрною розпискою, предметом застави за аграрною розпискою стає майбутній врожай сільськогосподарської продукції, що вирощується на земельній ділянці, на якій розміщувалися загиблі посіви.

Після збору врожаю та повного погашення за рахунок такої сільськогосподарської продукції зобов'язань боржника за аграрною розпискою решта зібраної (вирощеної) сільськогосподарської продукції або отриманих від її реалізації коштів залишається у боржника за аграрною розпискою.

У разі недостатності зібраного врожаю для повного погашення за рахунок такої сільськогосподарської продукції зобов'язань боржника за аграрною розпискою предметом застави за аграрною розпискою стає майбутній врожай будь-якої іншої сільськогосподарської продукції, що вирощується або буде вирощуватися боржником за аграрною розпискою на земельній ділянці, на якій до цього вирощувалася сільськогосподарська продукція, майбутній врожай якої був предметом застави за аграрною розпискою, до повного виконання зобов'язань боржника за аграрною розпискою, якщо інше не встановлено за домовленістю сторін аграрної розписки. Тобто дія аграрної розписки може розповсюджуватись не на один, а на два і більше сільськогосподарські роки.

Виконання зобов'язань за аграрною розпискою може забезпечуватися додатково будь-якими передбаченими законодавством України видами забезпечення виконання зобов'язань.

Предмет застави може бути застрахований кредитором за аграрною розпискою або боржником за аграрною розпискою. Кредитор та боржник можуть домовитися про спільне здійснення витрат на страхування предмета застави за аграрною розпискою.

Окремою нормою (ст. 8) в Законі визначено право кредитора на здійснення моніторингу застави майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції та визначено механізм його

здійснення. Кредитор за аграрною розпискою має право самостійно або із залученням третіх осіб здійснювати моніторинг майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції, що є предметом застави за його аграрною розпискою. Моніторинг може здійснюватися протягом всього строку дії застави майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції, якщо інше не встановлено за домовленістю сторін аграрної розписки.

Здійснення моніторингу передбачає здійснення спостереження за майбутнім врожаєм, за дотриманням боржником за аграрною розпискою відповідних технологічних процесів з можливістю доступу до земельних ділянок, на яких вирощується майбутній врожай, що є предметом застави за аграрною розпискою, а також доступу до приміщень, де зберігається зібрана сільськогосподарська продукція, що є предметом застави за аграрною розпискою. Проникнення до приміщень допускається лише за присутності боржника за аграрною розпискою або однієї з його близьких осіб, або законних представників. Після збору врожаю моніторинг здійснюється шляхом спостереження за зібраною сільськогосподарською продукцією з можливістю доступу до місць її зберігання.

Безпосереднє втручання або перешкоджання господарській діяльності боржника забороняється, якщо інше не передбачено законом.

Законом передбачений порядок врегулювання розбіжностей, що можуть виникнути стосовно висновків, викладених в акті кредитора про порушення боржником технології виробництва, виявленого в процесі здійснення моніторингу застави майбутнього врожаю.

Після повернення боржнику за аграрною розпискою оригіналу аграрної розписки з відміткою про її виконання боржник за аграрною розпискою має право звернутися до особи, яка вчиняє нотаріальні дії, для внесення запису про виконання аграрної розписки до відповідних реєстрів. Аграрна розписка з відміткою про її виконання до повторного обігу не допускається. Інформація про видані аграрні розписки та їх виконання зберігається в Реєстрі аграрних розписок не менше 10 років.

Висновки. Законом України “Про аграрні розписки” визначена у порівнянні з діючим цивільним та господарським законодавством нова

підстава виникнення цивільних (господарських) зобов’язань – товарна та фінансова аграрні розписки, які є нетрадиційною формою оформлення зобов’язань за участю суб’єктів цивільного (господарського) права. Запроваджена при цьому застава майбутнього врожаю сільськогосподарської продукції за аграрною розпискою доповнює теорію і практику заставних відносин, врегульованих Цивільним кодексом України та спеціальним Законом України “Про заставу”. В той же час аналіз окремих положень Закону “Про аграрні розписки”, включаючи норми, якими врегульовані заставні відносини за аграрними розписками, свідчить про те, що даний Закон прагне недостатньо активно у зв’язку з серйозним підняттям ним у порівнянні із діючими нормами цивільного та господарського права, що регулюють зобов’язання, відповідальності сільськогосподарського товаровиробника за зобов’язаннями по розрахунках із суб’єктами господарювання, які надали під вирощування сільськогосподарських культур боржнику за аграрною розпискою товарні та фінансові ресурси, виконали певні послуги та роботи. Це також стосується і запровадженої застави майбутнього врожаю сільськогосподарських культур боржника за аграрною розпискою, яка може діяти два і більше років, аж поки не буде виконане зобов’язання за аграрною розпискою боржником. При цьому кредитор за аграрною розпискою надаються широкі права щодо впливу (тиску) на боржника, аж до перебирання кредитором на себе (як вже зазначалось) дорожчання, збирання сільськогосподарських культур, які є предметом застави за аграрною розпискою, і т. ін. Застосування передбачених Законом позасудових процедур задоволення вимог кредитора за аграрною розпискою не підкріплене достатніми правовими механізмами звернення стягнення кредитором на заставлений майбутній урожай, що певною мірою звужує можливості боржника на судовий захист власних інтересів, що впливають із відносин за аграрною розпискою. Потребує більш глибокого аналізу правова природа аграрної розписки, як товаророзпорядчого документа і цінного папера та відповідність аграрної розписки правовим ознакам об’єкта цивільних прав, як цінного папера.

Список літератури

1. Цивільний кодекс України: станом на 1 січня 2013 р. – Х. : Право, 2013. – 440 с.
2. Про аграрні розписки : закон України від 06.11.2012 № 5479-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/5479-17>.

3. Про зерно та ринок зерна в Україні : закон України від 04.07.2002 № 37-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/37-15>.
4. Про заставу : закон України від 02.10.1992 № 2654-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2654-12>.
5. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 № 176/95-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>.

Отримано 17.10.2013

Аннотація

Статья посвящена заставе будущего урожая сельскохозяйственных культур по аграрной расписке, введенной Законом Украины от 06.11.2012 № 5479-У1 “Об аграрных расписках”.

Summary

The article is devoted to legal regulation of securing obligations under the agrarian receipt by pledge of future harvest, according to the Law of Ukraine dated November 6, 2012 № 5479-U1 “On Agricultural Receipts (came into force 18.03.2013).